रात्रिपर इति निर्णयान्तस्तत्कृद् भोजदेव: ॥
'शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् ।
मिथ्याभिशापं कुरुते न पश्येत्तत्र तं तत: ॥'
चतुर्थ्यां दर्शननिषेधात् तत्रोदितस्य चन्द्रस्य पञ्चम्यां दर्शने तु न दोष: । अत:,—
'पञ्चाननगते भानौ पक्षयोरुभयोरपि ।
चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रो नेक्षितव्य: कदाचन ॥'
दैवात् प्रमादाद्वा दर्शने तु ।
"सिंह: प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हत: ।
सुकुमारक ! मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तक: ॥"
अनेन मन्त्रेणाभिमन्त्रितं जलं पेयं आचारात् स्यमन्तकोपाख्यानञ्च श्रोतव्यम् । माघमासस्य शुक्लचतुर्थ्यां गौरी पूजनीया । यथा, भविष्योत्तरे माघशुक्लपक्षमधिकृत्य,—
"चतुर्थी वरदा नाम तस्यां गौरी सुपूजिता ।
सौभाग्यमतुलं कुर्य्यात् पञ्चम्यां श्रीरपि श्रियम् ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥)
तत्र जातस्य फलं यथा, कोष्ठीप्रदीपे ।
"स्वपुत्त्रमित्रप्रमदाप्रमोदी
हृताभिलाषी कृपया समेत: ।
विवादशीलो विजयी विवादे
भवेच्चतुर्थीप्रभव: कठोर: ॥"

चतुर्द्दन्त:, पुं, (चत्वारो दन्ता यस्य ।) ऐरावतहस्ती । इति हेमचन्द्र: । २ । ६१ ॥ (स्वनामख्यात: पञ्चतन्त्रोक्तगजविशेष: । यथा, पञ्चतन्त्रे । ३ । ८० । "कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे चतुर्द्दन्तो नाम महागजो यूथाधिप: प्रतिवसति स्म ॥")

चतुर्द्दश, [न्] त्रि, चतुरधिका दश । चौद्द इति भाषा । इति ज्योतिषम् ॥ (यथा, नैषधे । १ । ४ ।
"अधीतिबोधाचरणप्रचारणै-
र्द्दशाश्चतस्र: प्रणयन्नुपाधिभि: ।
चतुर्द्दशत्वं कृतवान् कुत: स्वयं
न वेद्मि विद्यासु चतुर्द्दशस्वयम् ॥"
चतुर्द्दशानां पूरण: । "तस्य पूरणे डट् ।" ५।२।४८ । इति डट् ।) पूरणार्थे अकारान्तोऽयं शब्द: ॥ (यथा, रामायणे । २ । ११२ । २५ ।
"चतुर्द्दशे हि सम्पूर्णे वर्षेऽहनि रघूत्तम ! ।
न द्रक्ष्यामि यदि त्वान्तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥")
तद्वाचकानि । विद्या १ यम: २ मनु: ३ इन्द्र: ४ भुवनम् ५ भुवतारकम् ६ । इति कविकल्पलता ॥

चतुर्द्दशी, स्त्री, (चतुर्द्दश + टित्वात् ङीप् ।) तिथिविशेष: । सा तु चन्द्रस्य चतुर्द्दशकलाक्रियारूपा । तत्पर्य्याय: । भूता २ । इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ ("सा च शुक्ला पूर्णिमायुता ग्राह्या युग्मात् कृष्णा पूर्व्वयुता ।
"कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्द्दशी ।
पूर्व्वविद्धैव कर्त्तव्या परविद्धा न कुत्रचित् ।
उपवासादिकार्य्येषु एष धर्म्म: सनातन: ॥'
इति निगमवचनात् अपराह्णव्यापित्वे तु शुक्लचतुर्द्दश्यपि पूर्व्वविद्धा ग्राह्या
'चतुर्द्दशी तु कर्त्तव्या त्रयोदश्या युता विभो ! ।
मम भक्तैर्म्महाबाहो ! भवेद्या चापराह्णिकी ।
दर्शविद्धा न कर्त्तव्या राकाविद्धा तथा मुने ॥'
इति स्कन्दपुराणात् मम भक्तैरिति ईश्वरोक्ते: शिवव्रतविषयम् । त्रयोदश्यां दिवातनमुहूर्त्तचतुर्द्दश्यलाभे तु पद्मपुराणम् ।
'एकादश्यष्टमी षष्ठी उभे पक्षे चतुर्द्दशी ।
अमावास्या तृतीया च उपोष्या: स्यु: परान्विता: ॥
एतद्विषय एव ।
'शिवा घोरा तथा प्रेता सावित्री च चतुर्द्दशी ।
कुहूयुक्तैव कर्त्तव्या कुह्वामेव हि पारणम् ॥'
इति वचनम् ।" इति च तिथ्यादितत्त्वम् ॥)
तत्र जातस्य फलं यथा, कोष्ठीप्रदीपे ।
"विरुद्धशील: पुरुष: सरोष-
श्चौर: कठोर: परवञ्चकश्च ।
परान्नभोक्ता परदारचित्त-
श्चतुर्द्दशी चेत् जननस्य काले ॥"
मासविशेषे तत्र कर्म्माणि यथा । ज्यैष्ठकृष्णचतुर्द्दश्यां स्त्रीकर्त्तृकसावित्र्यादिदेवतापूजा स्वामिपूजा च ॥ भाद्रशुक्लचतुर्द्दश्यां अनन्तपूजा चतुर्द्दशपिष्टकभक्षण डोरकबन्धनञ्च ॥ कार्त्तिककृष्णचतुर्द्दश्यां चतुर्द्दशशाकभक्षणं चतुर्द्दशदीपदानं यमतर्पणञ्च ॥ अग्रहायणशुक्लचतुर्द्दश्यां गौरीपूजा पाषाणाकारपिष्टकभक्षणञ्च ॥ माघकृष्णपक्षे रटन्त्याख्यचतुर्द्दश्यां कालीपूजारुणोदये स्नानञ्च ॥ फाल्गुनकृष्णपक्षे शिवरात्राख्यचतुर्द्दश्यामुपवास: शिवपूजा च ॥ चैत्रशुक्लपक्षे मदनचतुर्द्दश्यां मदनवृक्षपल्लवेन कामदेवपूजा । इति स्मृति: ॥

चतुर्द्दोलं, क्ली,पुं, (चतुर्भिर्व्वाहकैर्द्दोल्यते उत्क्षिप्य नीयते उह्यते इति यावत् । दोलि + कर्म्मणि घञ् । यद्वा, चतुर्भिर्दण्डैरुपलक्षितं दोलं दोलायमानयानविशेष: ।) स्वनामख्यातयानविशेष: । यथा,—
"राज्ञो यद्विपरं यानं विशेषाख्यमलं विदु: ।
चतुर्भिरुह्यते यत्तु चतुर्द्दोलं तदुच्यते ॥
भोजस्तु ।
चतुर्भिर्व्वाहकैर्द्दण्डै: षड्भि: कुम्भै: सुसंस्थितै: ।
स्तम्भैरष्टाभिरुदितं चतुर्द्दोलमनुत्तमम् ॥
तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा यथाक्रमम् ।
चतुर्व्विधानां भूपानां चतुर्द्दोला: प्रकाशिता: ॥
त्रिहस्तसम्मितायामो द्विहस्तपरिणाहवान् ।
हस्तद्वयोन्नत: प्रोक्तश्चतुर्द्दोलो जयाख्यया ॥
चतुर्हस्तायतो यस्तु सार्द्धद्वन्द्वसदन्यथा ।
चतुर्द्दोल: समाख्यात: कल्याणस्तावदुन्नत: ॥
पञ्चहस्तायतो यस्तु त्रिहस्तपरिणाहवान् ।
तावदेवोन्नतो वीरश्चतुर्द्दोल उदाहृत: ॥
आयामपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हि य: ।
चतुर्द्दोलो ह्ययं सिंहस्तदर्द्धेनोन्नत: शुभ: ॥
सर्व्वोऽपि द्विविध: प्रोक्त: सच्छदिश्चापि निश्छदि: ।
आद्य: समरवर्षासु पर: केलिधनात्यये ॥
सर्व्वेषामेव काष्ठानां दण्ड: स्याद्वत्रवारण: ।
चन्दनेनैव घटना सर्व्वेषामुपयुज्यते ॥
लौहजं सर्व्ववस्त्रेषु कनकं सर्व्वधातुषु ।
कुम्भश्च पद्मकोषश्च गिरिश्चेति यथाक्रमम् ॥
वैदेशानां महीन्द्राणां चतुर्द्दोलेषु विन्यसेत् ॥
दर्पणश्चार्द्धचन्द्रश्च हंस: केकी शुको गज: ।
अश्व: सिंहश्च तस्याग्रे आदित्यादिदशोत्तरान् ॥
मणिनियमस्तु दण्डवत् ॥
रक्त: शुक्लश्च पीतश्च कृष्णश्चित्रस्तथारुण: ।
नील: कपिश इत्युक्त: पताकानान्तु संग्रह: ॥
चतुर्द्दोल: सपताक: शुभयानमिति स्मृत: ॥
मुक्तास्तवकैर्द्दशभिर्युक्त: स्याद्राजकेशानाम् ।
चामरदण्डैर्द्दशभिर्दिग्जयिनां चतुर्द्दोल: ॥
चाषपक्षस्य पुच्छैर्व्वा सर्व्वोपरि परिन्यसेत् ।
यात्रासिद्धिरियं नाम्ना चतुर्द्दोलो महीभुजाम्
स्तम्भच्छादरहितो निश्छदिरुक्तश्चतुर्द्दोल: मान पूर्व्ववत् ॥
स पुनर्द्विविध: प्रोक्त: सध्वजश्चाथनिर्ध्वज: ।
ध्वजान् षड़त्र न्यस्यन्ति षड़्वर्गविजयैषिण: ॥
तेषां मानन्तु चत्वार: स्वामिहस्तैकसम्मिता: ।
कोणेषु पश्चादग्रे च हस्तद्वयमितौ ध्वजौ ॥
सुवर्णं रजतं युग्मं त्रिविधानां महीभुजाम् ।
मणिचामरकुम्भानां खड़्गादीनां विनिश्चय: ॥
चतुर्द्दोलध्वजे राज्ञां विज्ञेयो नवदण्डवत् ।
निर्ध्वजे च चतुर्द्दोले मानमन्यतमं ध्रुवम् ॥
आयामपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हि य: ।
विजयो नाम विख्यातश्चतुर्द्दोलो महीभुजाम् ॥
विजयो मङ्गलो भयो वितस्त्यैकैकवर्द्धित: ।
त्रिविधानां महीन्द्राणां यानत्रयमुदाहृतम् ॥
अष्टाभिरुह्यते यस्तु अष्टदोलमुशन्ति च ।
सोपानद्वितयश्चात्र विज्ञेयं शिल्पिनिर्म्मितम् ॥
भोजस्तु ।
अष्टाभिर्व्वाहकैर्द्दण्डै: षड्भिस्तु दशभिर्घटै: ।
स्तम्भैस्तु दशभिर्ज्ञेयमष्टदोलं महीभुजाम् ॥
तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा यथाक्रमम् ।
चतुर्व्विधानां भूपानामष्टदोला: प्रकाशिता: ॥
षड्भिर्हस्तैर्म्मितायाम: परिणाहश्चतुर्भुज: ।
चतुर्हस्तोन्नतो राज्ञामष्टदोलं जयं विदु: ॥
आयामपरिणाहाभ्यां पञ्चहस्तमितो हि य: ।
कल्याणाख्योऽष्टदोलोऽयं चतुर्हस्तमितोन्नति: ॥
सप्तहस्तायत: कार्य्यं प्रवरे पञ्चहस्तक: ।
पञ्चहस्तोन्नतो वीरश्चाष्टदोलो महीभुजाम् ॥
आयामपरिणाहाभ्यामष्टहस्तमितो हि य: ।
सिंहनामाष्टदोलोऽयं विज्ञेय: षड्भुजोन्नत: ॥
सर्व्वोऽपि द्विविध: प्रोक्त: सच्छदिश्चापि निश्छदि: ।
काष्ठवस्त्रघटादीनां मणीनां चामरस्य च ॥
चतुर्द्दोलवदुन्नेयो नियमोऽन्योऽपि सूरिभि: ।
पूर्व्ववन्निश्छदेर्म्मानं ध्वजमानमिहोच्यते ॥
दशध्वजास्तेषु चाष्टौ स्वामिहस्तद्वयोन्नता: ।
पश्चादग्रे ध्वजौ राज्ञश्चतुर्हस्तमितौ मतौ ॥
मणिचामरपक्षाणां निर्णयो नियताकवत् ।
निर्ध्वजश्चाष्टदोलो य: शिविकेति स गद्यते ॥
मणिकुम्भसुखादीनां नियमो नवदण्डवत् ।
इत्यष्टदोलकथनम् ॥ * ॥